

МІКРОІСТОРІЯ МАКРОЛЮДИНИ

Ярослав Грицак. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. (1856-1886). Київ: «Критика», 2006. 630 + 2 ст.

Від виходу з друку попередньої книги Я.Грицака про І.Франка («Дух, що тіло рве до бою... Спроба політичного портрета Івана Франка», 1990) та презентованої монографії змінилося багато що. Зміни були настільки динамічні, що новою епохою уявляється ледь не кожний рік з минулих шістнадцяти. Відомо, що кожне покоління формує власну візію минулого; кожне покоління переписує історію заново, згідно з панівними тенденціями свого часу. Історики, а частково й усе суспільство концентрували увагу на спадщині (або принаймні якійсь її частині) спочатку Д.Донцова, невдовзі – М.Грушевського, а потім – В.Липинського. А оскільки І.Франко – представник лівиці, то впродовж останнього десятиліття ХХ ст. ним спеціально цікавилися хіба що літературознавці. Ситуація змінилася після виборів 2004 р., які завдали істотного удару теоріям «еліт», та в зв'язку з наближенням Франкового ювілею. Дарма, що на гривнях І.Франко вартує менше, ніж Т.Шевченко й М.Грушевський: з огляду на всебічний інтелект й нечувану продуктивність І.Франка, серед українців рівних йому не було.

Про І.Франка писати важко. І не лише через неосяжність його різнобічних зацікавлень та величезну творчу спадщину, а й через те, що його забронзований образ набагато істотніше відрізняється від наукового, ніж, скажімо, в Шевченковому випадку. Я.Грицак застосував образи античного поета Архілоха (впроваджені в інтелектуальну історію Ісаєю Берліном), що поділив всіх мислителів на «їжаків», які «знають одну велику річ» і «лисиць», які «знають багато речей». На думку Я.Грицака, І.Франко був «класичною лисицею». Але ось як обігрував дилему «їжака й лисиці» Г'ю Сітон-Ватсон: «Згідно Архілоха, лисиця „знає багато речей”; проте мою увагу більше привернуло інше створіння – сорока, яка, щоб прикрасити своє гніздо, підбирає все й звідусіль. „Знай дедалі менше й менше про дедалі більше й більше, доки не знатимеш нічого про все” (...) Рушійною силою мого життя була допитливість (...) Я дозволив собі захоплюватися мовами, різними культурами, їх походженням, різними пейзажами, містами, будівлями, малюнками, пташиною фауною, так і сучасними моєму життю політичними конфліктами, які, очевидно, не обійшли б мене стороною, навіть коли б я їх ігнорував. І якби я не дозволив допитливості захопити мене, то загруз би в якійсь одній історичній проблемі, ба навіть перетворився б у їжака. Ідеал, якого досягають одиниці, – це баланс між допитливістю й переховуванням в норі; як і в історії, так і в багатьох видах людської діяльності, протобуржуазне motto еллінського суспільства „нічого забагато” – правильна формула. Можна прагнути бути їжаком; боюся, я був „лисице-сорокою” (a foxrie)»¹. Дійсно, розум І.Франка нагадує комп'ютер, який відкриває численні папки з файлами по черзі. Бо так одразу важко назвати якусь гуманітарну галузь, якою І.Франко не цікавився, якщо вже не залишив у ній сліду².

Тож нова книга Я.Грицака була очікуваною. Зрештою, сам автор не приховував над чим працює, регулярно презентував її фрагменти по обидва боки океану та охоче давав інтерв'ю газетарам.

Писати про І.Франка нелегко ще й тому, що його спадщину досліджують близько сотні франкознавців і декілька сотень тих, хто досліджує в тому числі І.Франка. Це й зумовило Грицаків підхід до проблеми – «мікроісторія мікролюдини», тактику, як він сам каже, ... футболу. «Розвиваючи цю метафору, головну інтригу книжки можна

зобразити так: у зв'язку з занепадом старого режиму в ХІХ ст. на європейському континенті між різними етнічними, релігійними, соціальними та ін. групами починається великий турнір за право ввійти у ХХ ст. Кількість учасників гри значно перевищує кількість призів. Збігом обставин сталося так, що Галичина часів Франка стала полем, де відбувається один із напівфінальних матчів. Щоб виграти, один з аутсайдерів – українофільська інтелігенція – пробує опанувати нові правила і техніку гри, зібрати соціальний і символічний капітал, перетворити пасивних досі жителів своєї провінції на масову групу підтримки тощо. Всі ці заходи можуть виявитися марними, якщо команда не матиме доброго форварда, який забиватиме голи. Ця історія є розповіддю про те, як Франко став таким форвардом – завдяки обставинам, які потребують окремого висвітлення і які неможливо зрозуміти, не збагнувши самої логіки гри».

Тож концепція книги виглядає так. Монографія складається з вступу, двох частин, висновків та додатків. Перша частина «Франко та його часи» (9 розділів) має здебільшого макро-характер; автор розглядає особу героя у компаративному контексті на тлі модернізаційних процесів у Галичині. Основні проблеми, які намагався розв'язати Я.Грицак – динаміка змін австрійської доби, модернізація та ідентичність селянства. Виклад біографії І.Франка – поки в хронологічному порядку. Безумовно, зациклюватися на деталях сенсу не було. Тому автор основну увагу приділив відповіді на питання: чому І.Франко – хоначковий шляхтич по мамі й нащадок німецького колоніста по татові – обрав ідентичність не польську, німецьку чи російську, а українську.

Основною є друга частина «Франко та його суспільство» (8 розділів). Здебільшого саме тут Я.Грицак реалізував себе як дослідник-віртуоз, по-новому прочитавши такі аспекти світогляду Каменяра як «Франко та його селяни», «Франко та його Борислав», «Франко та його жінки», «Франко та його євреї» та чи не вперше обравши об'єктом аналізу історію культури І.Франка («Франко та його читачі», «Як Франко став генієм»). А свої евристичні здібності автор виявив особливо у другому розділі «Між малою і великою батьківщиною» частини першої.

Варто також відзначити яскравий розповідний стиль книги, що зовсім не відповідає застарілим, а все ж досі пануючим в Україні уявленням про те, що справжня наука обов'язково має бути нудною. Щоправда, початок Грицакової монографії видався мені саме таким: довелося переглянути надто великий обсяг загальновідомої інформації. Проте інтрига загострюється поступово – як і личить перові досвідченого автора. Натомість кульмінаційна частина розповіді – «Франко та його жінки» і «Франко та його євреї» – читається із захопленням. Як і розділ «Між малою і великою батьківщинами» частини першої; з'ясовуючи процес віднайдення батьківщини галичанами, Я.Грицак дотепно відтворив його за допомогою впровадження в науковий обіг досі невідомих українських переспівів відомої поезії Ернеста Моріца Арндта «Was ist des Deutschen Vaterland?»

Перелік літератури та джерел становить 44 сторінки. Дослідження здійснене передовсім на базі ретельно проаналізованих праць франкознавців із залученням широкого спектру праць світової історіографії (в тому числі англійською, німецькою, польською, російською мовами). Я.Грицак водночас добре вивчив фонд І.Франка відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України, про що свідчать часті посилання на цей корпус документів (і це при тому, що робота в відділі рукописів цієї установи пов'язана із незручностями в зв'язку із браком читального залу; втім, ще один плюс авторові).

Про глибину дослідження свідчать також додані таблиці, серед яких – відношення числа журналів до чисельності етнічних груп; чисельність підприємств і робітників

у Бориславсько-Дрогобицькому нафтовому басейні; відношення кількості незаконнороджених дітей до загальної кількості народжених дітей; відношення кількості міжконфесійних шлюбів до загальної кількості шлюбів, укладених протягом року; перелік найпродуктивніших видавців та авторів русько-українських книжок; періодичні видання, передплачувані сільськими читальнями в Галичині; географія публікацій творів І.Франка та рецензій на них.

Варто відзначити також переліки імен та географічних назв (укладені Степаном Захаркіним й Тарасом Романюком за участі Миколи Климчука та Ярини Цимбал). Взагалі ця норма для наукових видань навіть радянської епохи (не кажучи вже про світову історіографію), зараз в українській науці, на жаль, є рідкістю.

Книга не позбавлена недоліків. Корпус приміток справляє враження ретельністю опрацювання (100 сторінок); нерідко посилання включають важливу інформацію, яка не увійшла до основного тексту. Тим не менше незважаючи на важливість, примітки розташовані наприкінці. Дуже незручно. А під час презентації у стінах Львівського університету у відповідь на це моє зауваження Андрій Мокроусов – редактор «Критики» сказав: «Мучтеся, панове!». Що ж, технічний редактор книги Майя Притикіна і верстальниця Тамара Масленнікова «мучитися» не бажали...

Взагалі, технічний персонал впорався із своєю роботою не в найкращий спосіб. На обкладинці зображена сербська карикатура, на якій автора лупцює палкою публіка, а критика підходить до нього під руку із славою в образі смерті з косою. Очевидно, це імпліцитний меседж також потенційним критикам монографії. І хоча в підборі ілюстрацій Я.Грицак продемонстрував добрий мистецький смак, обкладинка книги та обрані кольори справляють враження, не адекватне високому науковому рівневі праці вченого (художник Ярослав Гаврилок, дизайн обкладинки Володимира Романишина). Коректор Надія Маслакова також не впоралася із своїм завданням: граматичні помилки зустрічаються неодноразово.

Запропонований ще 1983 р. П.Магочієм термін «русофіли»³ є неприйнятним. Бо якщо водночас погоджуватися на термін «Русь-Україна»⁴, то маємо абсурд. Чи, може, ідентичності династії Романових «русофільство» притаманне не було?⁵ Самі москвофіли «русофілами» не називали себе ніколи; якщо вже комусь дуже не до вподоби «москвофіли» або «панслависти», то, гадаю, найадекватнішим терміном є «старорусини». Інформація про спадкові нервові розлади Ольги Хоружинської видається перебільшеною. Ймовірно, це ще один наслідок «забронзування» І.Франка. Адже І.Франко з раннього дитинства багатьом теж видавався несповна розуму. Про це Я.Грицак пише, але висновку про «спадковість» його нервових розладів уникає.

Завданням циклу статей «По процесі о головну зраду» («Діло», 1882, число 57-59, 65, 69) Володимира Барвінського було якраз обґрунтування розриву доти традиційної спілки народовців з москвофілами⁶, а не «утримання м'якого тону щодо русофілів», як стверджує Я.Грицак.

І.Наумович, якого автор блискуче порівняв з І.Франком у контексті історії галицько-українських культур, швидше за все, не був автором анонімної статті «Погляд в будучність» у «Слові» 1866 р. (яку прийнято вважати програмним документом москвофільства, хоч не зовсім слушно). У спогадах Б.Дідицький (редактор «Слова») назвав автором статті І.Наумовича, це так. Але стаття написана в стилі Б.Дідицького, не І.Наумовича. Можна припустити, що на схилі віку з певних міркувань Б.Дідицький не бажав признатися до авторства «універсалу зради» (в очах багатьох його сучасників) і звалив відповідальність на І.Наумовича (вже покійного).

Декілька разів автор сплутав вибори до Галицького сейму з виборами до австрійського парламенту. Учитель І.Франка Михайло Андрухович не засідав у Сеймі Галичини ніколи.

Все ж зроблені зауваження не впливають на загалом позитивне враження від прочитаного. Безумовно, автор впорався із поставленими завданнями. На прикладі І.Франка Я.Грицак переконливо продемонстрував, як ще в 1880-і роки маргінальне середовище галицьких радикалів зуміло нав'язати свою систему цінностей всьому суспільству (хоча й у змодифікованому вигляді), а неодноразово піддаваний остракізові І.Франко перетворився в національного пророка.

Отже, якщо за критерій оцінки брати евристичний показник та глибину дослідження, то саме ця книга Я.Грицака є найкращою. Крім того, українські історики нарешті отримали адекватний вимогам сучасності зразок монографічної біографії. Гадаю, підхід «мікроісторія макролюдини» матиме послідовників та викличе інтерес також серед іноземців.

¹ Hugh H.Seton Watson, "On Trying to Be a Historian of Eastern Europe", в: *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe. Dedicated to Hugh Seton-Watson, Professor of Russian History at the University of London, School of Slavonic and East European Studies from 1951 to 1983*, ed. by D.Deletant and H.Hannak. – London, 1988, с.4-5.

² Див., наприклад, ще відносно свіжу монографію про Франкове зацікавлення індійською літературою – здогадуюся, несподіване навіть для українських літературознавців: Ігор Папуша, *Modus orientalis. Індійська література в рецепції Івана Франка*. – Тернопіль, 2000. <http://igorpapusha.narod.ru/modus/index.html>

³ Павло Роберт Марочій. „Старорусинство і русофільство: нові концептуальні рамки для аналізу національних ідеологій у Східній Галичині другої половини ХІХ ст.”, в: *Галичина (історичні есе)*. – Львів, 1994, с.156-184.

⁴ Грушевський М. *Історія України-Руси* в 11 томах, 12 книгах, будь-яке видання.

⁵ Алексій Миллер. „Украинский вопрос” в политике властей и в русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). – Санкт-Петербург, 2000.

⁶ І.Чорновол. *Польсько-українська угода 1890-1894рр.* – Львів, 2000, с.82.

Ігор ЧОРНОВОЛ